

Todosijević, B. & Pavlović, Z. (2017). Nepoverenje u demokratske institucije i podrška nedemokratskim sistemima vladavine: Populistički mehanizam. U Z. Lutovac (ur.), *Populizam* (str. 67-85). Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Institut društvenih nauka, Beograd. ISBN 978-86-7093-190-9

NEPOVERENJE U DEMOKRATSKE INSTITUCIJE I PODRŠKA NEDEMOKRATSKIM SISTEMIMA VLADAVINE: POPULISTIČKI MEHANIZAM*

BOJAN TODOSIJEVIĆ

Institut društvenih nauka, Beograd

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

ZORAN PAVLOVIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Odeljenje za psihologiju

SAŽETAK

Jedna od često navođenih karakteristika populističke orijentacije je nepoverenje u političke institucije, sumnja u reprezentativnost političkih predstavnika i generalno negativan stav prema političkoj eliti. Povezanost takve orijentacije s potencijalnom podrškom nedemokratskim formama vladavine važno je pitanje, jer se često ističe kako populizam predstavlja opasnost za demokratiju upravo zato što pogoduje razvoju nedemokratskih režima. Ovaj rad ima za cilj da empirijski proveri postojanje takve veze. Analiza je bazirana na istraživanju javnog mnjenja sprovedenog u Srbiji nakon izbora 2012. godine. Negativan stav prema aspektima političkog sistema operacionalizovan je varijablama koje se odnose na stav prema funkcionisanju izbornog sistema, stav o reprezentativnoj funkciji izbora, te stav prema reprezentativnosti narodnih poslanika. U analizi se posmatra distribucija tih varijabli, kao i njihov odnos s varijablama koje operacionalizuju stav prema nedemokratskim formama vladavine. Rezultati generalno pokazuju da demokratija ima široku podršku u populaciji, ali i da je javnost istovremeno kritična prema reprezentativnosti političkog sistema i političkih elita. Takođe se pokazalo da u literaturi o populizmu često navođena veza između nepoverenja u institucije i podrške nedemokratskim režimima ima slabu empirijsku podršku.

KLJUČNE REČI: demokratija, populizam, reprezentativnost, javno mnjenje, Srbija.

* Tekst je rezultat rada na projektu "Društvene transformacije u procesu evropskih integracija: multidisciplinarni pristup" (br. 47010) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije .

UVOD

Definicija populističke ideologije je kontroverzna tema u savremenoj literaturi. Ipak, među najčešće navođenim karakteristikama populističke orijentacije su nepoverenje u političke institucije, sumnja u reprezentativnost političkih predstavnika i generalno negativan stav prema političkoj eliti. Percepcija rasepa između političke elite i 'naroda' se često smatra fundamentalnom za definisanje populizma [npr. Akkerman et al. 2013; Mudde 2004; Stanley 2008; Fennema 2005; Pauwels 2010; Rooduijn & Pauwels 2011; Todosijević, 2015]. Mudde, na primer, smatra da je za populizam ključno viđenje sukoba između moralno „čistog“ naroda i korumpirane elite [Mudde 2007]. Kao „korumpirana elita“ se najčešće javljaju političari na javnim funkcijama [Pauwels 2011]. Shodno tome, autori navode da populističke političke partije i njihovi glasači posebno, sa skepsom vide političke institucije [Mudde 2007; Pauwels, 2011].

Zašto bi skeptični stav prema demokratskim političkim institucijama bio problematičan? Manje ili više eksplicitno, u literaturi dominira viđenje da nepoverenje u demokratske institucije predstavlja korak u pravcu pružanja podrške nedemokratskoj politici i eventualno nedemokratskim formama vladavine. Ova hipotetička veza između skeptičnosti prema demokratskim institucijama i podrške nedemokratskoj politici bi se mogla nazvati „populistički mehanizam“. Čini se da je ta pretpostavka u srži preokupacije politikološke literature populizmom tokom poslednje decenije. Iako se ta veza pretpostavlja u mnogim radovima na temu populizma, literatura ne nudi mnogo ubedljivih empirijskih dokaza o postojanju te veze, posebno kada se radi o stavovima građana.

Autori, kao na primer Munk [Mounk 2014], uglavnom spekulisu o tome kakva pretnja demokratiji dolazi od populističkog nepoverenja u demokratiju, ali bez ubedljivih empirijskih svedočanstava. Kurt Vejlund, na primer, veli: „Populizam, bilo na levisi ili desnici, jeste pretnja demokratiji.“ [Weyland 2013: 21]. Njegova se analiza, međutim, odnosi na političke aktere i sistem, ali ne na stavove pojedinaca. Pejnter [Painter 2013] takođe veruje u vezu između nepoverenja u institucije i potencijala za antidemokratsku politiku. Po njegovom mišljenju, populističko nepoverenje u tradicionalnu politiku, pod određenim uslovima „demokratskog stresa“, može da vodi ekstremizmu i nedemokratskoj politici, mada za tu tezu ne iznosi direktne empirijske podatke.

Poenta ovog kratkog pregleda je da ukaže na to da u naučnoj literaturi nema dovoljno pouzdanih empirijskih istraživanja o realnosti onog što je ovde nazvano antidemokratski „populistički mehanizam“. Posebno nedostaju empirijska istraživanja stavova građanstva. Iako se može tvrditi da je ponašanje političkih elita, partija i drugih organizacija bitno za karakter demokratije, stavovi pojedinaca su takođe veoma bitni. Posebno je očigledna njihova važnost za potpunije sagledavanje problema tranzicije iz liberalne demokratije u neliberalni, ekstremistički, diskriminatorski, tj. nedemokratski populizam. Mogućnost da dođe do tog prelaza je upravo ono što motiviše mnoga savremena istraživanja na temu populizma ne samo u tzv. „novim demokratijama“, nego i u stabilnim zapadnim demokratijama [npr., Arditi 2005]. Time nesklad između važnosti teorijskog problema i nedostatka pouzdanih rezultata empirijskih istraživanja postaje naročito uočljiv.

Ovaj rad ima za cilj da doprinese umanjenju tog nesklada, to jest da proverí postojanje veze između nepoverenja u demokratske institucije i podrške nedemokratskim formama vladavine. Doprinos ovog istraživanja je dvojak. Prvo, analizira se važan teorijski problem, u vezi s kojim ne postoji dovoljno empirijskih podataka. Drugo, pošto se podaci odnose na ispitanike iz Srbije, iznose se rezultati koji omogućavaju bolje poznavanje populističke ideologije i političkih stavova u Srbiji. Opšta hipoteza koju proveravamo kaže da izraženi nepoverenje u demokratske institucije, kao što je izborni sistem, sumnja u reprezentativnost političkih predstavnika i negativan stav prema političkoj eliti korelira s pozitivnijim stavovima prema nedemokratskim formama vladavine, kao što je vladavina vojske, jednopartijski sistem, te ukidanje Narodne skupštine.

METOD: PODACI I VARIJABLE

Analize predstavljene u ovom radu bazirane su na istraživanju javnog mnjenja sprovedenom u Srbiji, nakon parlamentarnih i predsedničkih izbora u maju 2012. godine. Anketiranje je sprovedeno na reprezentativnom uzorku punoletnih građana Srbije, metodom „licem u lice“, uz pomoć kompjuterizovanog upitnika. Realizovani uzorak ima 1568 ispitanika. Statističke analize ovde predstavljene uključuju pondere namenjene kompenzaciji procedure uzorkovanja i reprodukciji demografskih karakteristika populacije.

NEGATIVAN STAV PREMA ASPEKTIMA POLITIČKOG SISTEMA

Nepoverenje u demokratske institucije, tj. negativan stav prema aspektima političkog sistema operacionalizovan je pitanjima klasifikovanim u tri grupe:

- stav prema funkcionisanju izbornog sistema,
- stav o reprezentativnoj funkciji izbora,
- stav prema reprezentativnosti narodnih poslanika.

Prvo pitanje koje se odnosi na stav prema funkcionisanju izbornog sistema, tiče se opšte evaluacije načina „na koji se naši predstavnici u Narodnoj skupštini biraju“. To pitanje glasi:

Da li biste rekli da je način na koji se naši predstavnici u Narodnoj skupštini biraju veoma dobar, dobar, loš ili veoma loš?

Odgovori su zabeleženi na četverostepenoj skali, gde 1 znači da je taj način „Veoma dobar“ a 4 da je način izbora poslanika „Veoma loš“.

Drugo pitanje iz ove grupe odnosi se na evaluaciju efikasnosti i funkcionalnosti sistema u pogledu ustanovljavanja odgovornosti izabrane vlade. Pozitivna evaluacija izražava veru u efikasnost sistema – da građani na izborima mogu da promene vlast koja je negativno ocenjena. To pitanje je formulisano na sledeći način:

Izbori su dobar način da se nagrade one vlade koje su dobro obavljale svoj posao i kazne one koje su loše radile. U kojoj meri se sa time slažete?

Odgovori su zabeleženi na petostepenoj skali, gde 1 znači potpuno slaganje sa navedenom tvrdnjom, a 5 znači potpuno neslaganje sa tom tvrdnjom.

Ovde treba napomenuti da negativna evaluacija ove funkcije izbornog sistema implicira podeljenost između političke elite i građanstva, što je posebno relevantno u kontekstu istraživanja populizma. Negativna evaluacija sugerise da građanstvo ne može da adekvatno utiče na promenu vlade čak i kad smatra da ona ne obavlja svoj posao valjano.

Stav prema reprezentativnoj funkciji izbora je takođe operacionalizovan uz pomoć dva pitanja. Prvo se odnosi na to u kojoj meri izbori osiguravaju da će stavovi građana biti adekvatno zastupani. Pošto su savremene demokratije predstavničke, od ključne je važnosti da izabrani predstavnici zaista zastupaju stavove onih koji su ih izabrali. Nedostatak te reprezentativne funkcije takođe ukazuje na rasep između glasača i izabrane političke elite. Ovo pitanje je formulisano na sledeći način:

Ako razmislite o tome kako se izbori u Srbiji odvijaju u praksi, koliko dobro izbori garantuju da će (narodni) poslanici zastupati mišljenja birača: veoma dobro, donekle dobro, ne tako dobro ili nije uopšte dobro?

Jedan od uslova za uspostavljanje reprezentativne funkcije je i da političke partije zastupaju različite stavove tj. ideologije. Na taj način, građani mogu da podrže one aktore kojima su ideološki bliskiji. Ukoliko građanstvo smatra da su razlike između političkih partija male ili nepostojeće, reprezentativna funkcija teško da može biti realizovana. Sledeće pitanje se odnosi na problem ideološke diferencijacije partija:

Da li biste rekli da je tokom izborne kampanje između različitih partija bilo velikih razlika, malih razlika ili uopšte nije bilo razlika?

Konačno, najkonkretnije pitanje o reprezentativnoj funkciji se odnosi na mišljenje o tome koga narodni poslanici zastupaju – partije ili glasače. Pitanje glasi:

Neki ljudi misle da narodni poslanici zastupaju prvenstveno političke partije, dok drugi misle da narodni poslanici zastupaju prvenstveno glasače. Šta vi mislite, da li narodni poslanici zastupaju prvenstveno partije, ili prvenstveno glasače?

Ispitanicima su ponuđena 4 odgovora:

1. Prvenstveno partije
2. Prvenstveno glasače
3. Podjednako i jedne i druge
4. Ni jedne; zastupaju samo svoje interese

Odgovor „4. Ni jedne; zastupaju samo svoje interese“ predstavlja najnegativniji stav prema tome u kojoj meri poslanici realizuju reprezentativnu funkciju. Sa normativnog gledišta, razlike u poželjnosti prva tri odgovora nisu sasvim očigledne. Politički predstavnici trebalo bi da zastupaju one koji su glasali za njih. Međutim, savremene predstavničke demokratije podrazumevaju ideološki diferencirane partije, tako da bi poslanici trebalo da zastupaju i svoje partije. Partije su jedna karika uz pomoć koje se demokratska reprezentacija uspostavlja. Dakle, opcija 3 bi bila najpoželjnija. Međutim, odgovor „1. Prvenstveno partije“ iako normativno može da se smatra poželjnim, takođe može da implicira zastupanje interesa partije kao klijentilističke organizacije. Višeznačnost opcija kod ovog pitanja treba imati na umu pri interpretaciji rezultata u nastavku teksta.

Podrška nedemokratskim formama vladavine

Kada se govori o „populističkom mehanizmu“, tj. vezi između kritičkog stava prema političkim institucijama i nedemokratske politike, često se govori o specifičnim političkim merama. Česti primeri su restriktivne, diskriminatorne politike prema etničkim manjinama, imigrantima, ili drugim stigmatizovanim grupama. Retko se istražuju preferencije za eksplicitno nedemokratske forme vladavine, kao što su, na primer, vladavina vojske ili jednopartijski politički sistem. Takvi ishodi su, međutim, ono što literatura o populizmu navodi kao najveće pretnje globalnog populističkog talasa s početka 21. veka. Ovde se stoga analiziraju stavovi koji se eksplicitno odnose na prihvatanje nedemokratskih formi vladavine.

Prvo od tri uključena pitanja se odnosi na odobravanje jednopartijskog političkog sistema. Drugo pitanje se odnosi na vladavinu vojske, a treće pitanje na stav prema ukidanju Narodne skupštine i prenos sve izvršne i zakonodavne vlasti na funkciju predsednika. Ovo poslednje pitanje je posebno relevantno za populizam, jer se često navodi da je za populističku podršku karakteristična personalizacija „volje naroda“ u vidu ličnosti populističkog vođe.

Ovde su navedene doslovne formulacije ovih pitanja:

Sadašnji sistem vladavine nije jedini koji je postojao u našoj zemlji. Neki ljudi kažu da bi nam bilo bolje da se u zemlji vlada drugačije. Kakvo je vaše mišljenje?

U kojoj meri biste odobrili svaki od narednih načina vladavine?

Da postoji samo jedna politička partija kojoj je dozvoljeno da učestvuje na izborima i obavlja javne funkcije.

Da vojska vlada državom.

Da se ukinu izbori za Narodnu skupštinu tako da predsednik može o svemu da odlučuje.

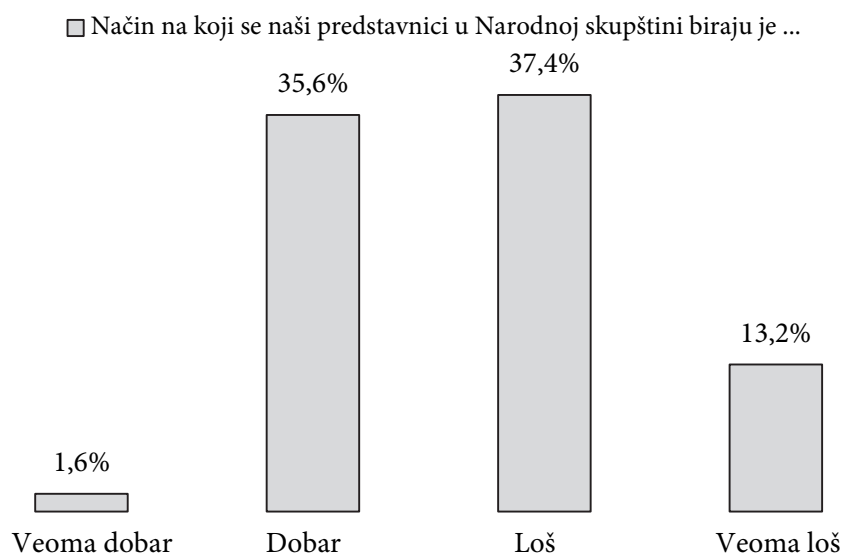
Na sva pitanja se odgovara na petostepenoj skali, gde 1 označava potpuno odobravanje navedenog načina vladavine, dok 5 označava potpuno neodobravanje tog načina.

REZULTATI

Prvo ćemo prikazati distribuciju odgovora ispitanika na navedena pitanja. Zatim sledi analiza povezanosti između dva skupa varijabli (nepoverenje u institucije i odobravanje nedemokratskih formi vladavine).

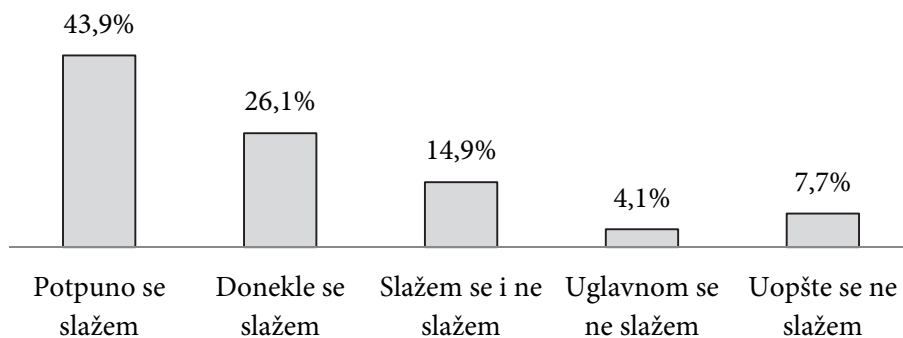
Distribucija varijabli negativnog stava prema demokratskim institucijama

Distribucije odgovora na dva pitanja koja se odnose na evaluaciju funkcionisanja demokratskog sistema prikazane su na Grafikonima 1 i 2. Ispitanici su podeljeni u pogledu evaluacije izbornog sistema. Oko polovine ispitanika smatra da je sistem biranja narodnih poslanika dobar, odnosno loš. Međutim, većina ispitanika smatra da su izbori ipak adekvatan mehanizam za nagrađivanje odnosno kažnjavanje vlade u zavisnosti on njene uspešnosti (Grafikon 2). Oko 70% ispitanika iznosi pozitivnu evaluaciju efikasnosti izbora kao evaluativnog mehanizma. Ovakav rezultat je verovatno delom i odraz specifičnog perioda ispitivanja. Izbori 2012. godine su doneli promenu vladajuće partije, i izborni rezultat je odražavao nezadovoljstvo znatnog dela biračkog tela postignućem vladajuće partije u prethodnom periodu (prvenstveno Demokratske stranke). Dakle, iako su ispitanici umereno pozitivni u pogledu opšte evaluacije izbornog sistema, ipak smatraju da je taj sistem u mogućnosti da reprezentuje pozitivnu ili negativnu evaluaciju biračkog tela.

Grafikon 1 Distribucija stava prema izbornom sistemu

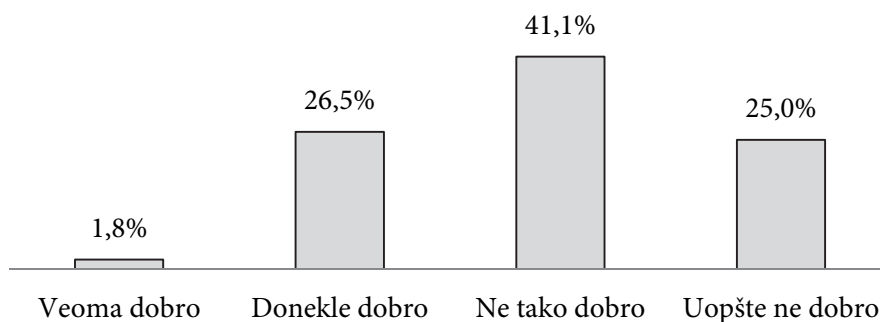
□ Izbori su dobar način da se nagrade one vlade koje su dobro obavljale svoj posao i kazne one koje su loše radile.

Grafikon 2 Distribucija stava prema efikasnosti izbora

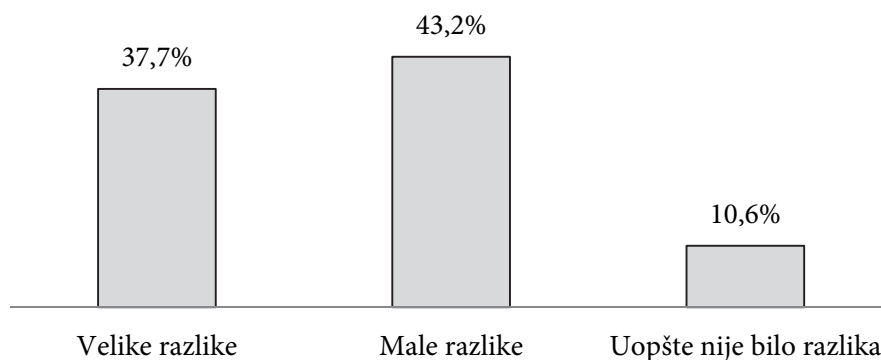
Distribucije odgovora na pitanja koja se odnose na evaluaciju reprezentativne funkcije izbora su prikazane na Grafikonima 3 i 4. Primetno je da su ove evaluacije manje pozitivne nego evaluacija izbornog sistema. Čak oko 70% ispitanika smatra da izbori *ne* garantuju da će narodni poslanici zastupati mišljenja birača. Tek oko 2% ispitanika smatra da izbori “veoma dobro” garantuju zastupanje mišljenja glasača. Ovakav negativan stav prema izborima, kao ključnoj instituciji savremene reprezentativne demokratije, mogao bi da vodi većoj sklonosti prihvatanju nedemokratskih alternativa.

□ Koliko dobro izbori garantuju da će poslanici zastupati mišljenja birača?

Grafikon 3 Distribucija odgovora na pitanje o reprezentativnoj funkciji izbora

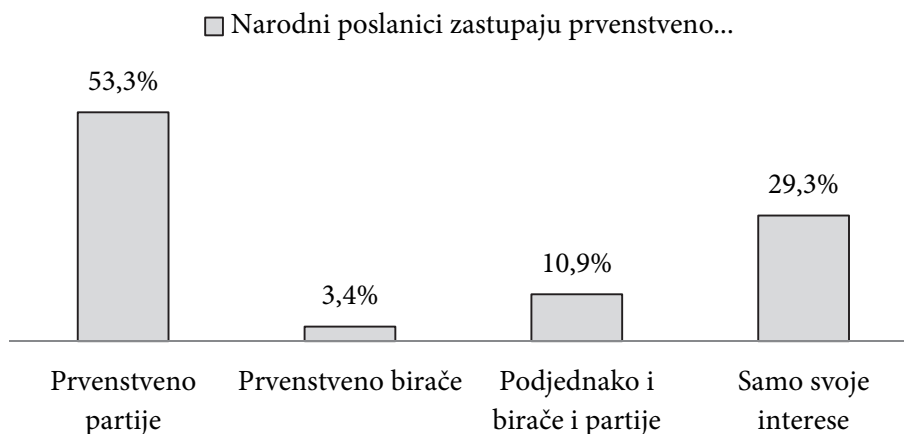
□ Da li je tokom izborne kampanje između različitih partija bilo velikih razlika, malih razlika ili uopšte nije bilo razlika?

Grafikon 4 Distribucija odgovora na pitanje o ideološkoj diferencijaciji političkih partija

Nedostatak reprezentacije, po viđenju ispitanika, ipak ne znači da nema razlika među političkim partijama. Oko 40% ispitanika smatra da su razlike među partijama bile “velike”, dok tek oko 12% smatra da “Uopšte nije bilo razlika” (Grafikon 4). Međutim, nije sasvim jasno koje značenje su ispitanici pridavali odgovoru da su razlike “male”. Moguće je da to izražava viđenje da su razlike postojeće, ali ne naročito velike, kao što je moguće i da znači da su razlike *suviše* male.

Konačno, distribucija odgovora na pitanje o tome koga narodni poslanici zastupaju prikazana je na Grafikonu 5. Ispitanici su najmanje uvereni da narodni poslanici zastupaju glasače (manje od 4%), što je u skladu s odgovorima na jedno od prethodnih pitanja. Oko trećine ispitanika ima vrlo skeptičan stav prema poslanicima – smatraju da oni zastupaju “samo svoje interese”. Najveći broj ispitanika smatra da poslanici zastupaju “prvenstveno partije”. Kao što je napomenuto u uvodu, ovaj odgovor može da znači da poslanici zastupaju stavove koji su u skladu s ideološkom orijentacijom svoje partije, što bi značilo da se radi o pozitivnoj evaluaciji reprezentativne funkcije. Međutim, to može da izražava viđenje da poslanici vode računa o interesu svojih partija a ne o javnom interesu i stavovima onih koji glasaju za te partije. Ideal partijskog predstavnštva, izražen u stavu da poslanici zastupaju jednako i partije i svoje glasače, ostvaren je za tek oko 12% ispitanika.

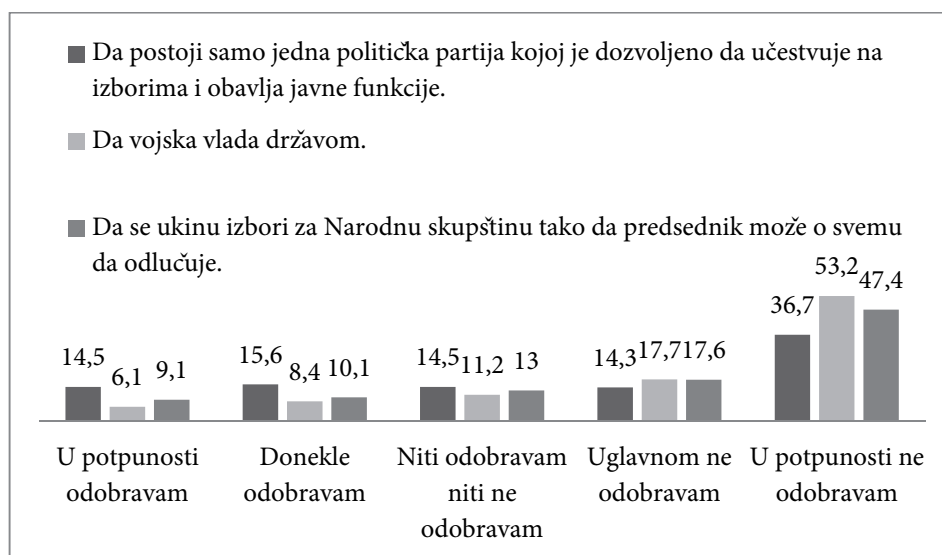
Grafikon 5 Distribucija stava prema reprezentativnoj funkciji narodnih poslanika

Pregled distribucije odgovora na pitanja o funkcionisanju demokratskih institucija nam je pokazao da su građani Srbije relativno zadovoljni opštim aspektima sistema. Međutim, kada se radi o konkretnijim manifestacijama funkcije reprezentativnosti, stavovi građana su prilično skeptični. Dalja analiza treba da nam da odgovor da li to nezadovoljstvo pogoduje prihvatanju nedemokratskih političkih sistema.

Distribucija varijabli prihvatanja nedemokratskih formi vladavine

Prihvatanje nedemokratskih formi vladavine, operacionalizovano uz pomoć tri pitanja, prikazano je na Grafikonu 6. Jasno je da velika većina ispitanika ne prihvata nedemokratske forme vladavine, kao što su vojna vlast, jednopartijski sistem i predsednik bez parlamenta. Najizrazitije je neprihvatanje „Da vojska vlada državom“ – oko 70% ispitanika uglavnom ili u potpunosti ne bi prihvatilo takav sistem. Najmanje negativan stav je prema jednopartijskom sistemu. Takav sistem bi u potpunosti ili donekle prihvatilo oko trećine ispitanika, dok je oko 15% ambivalentno. Distribucija odgovora na pitanje o sveobuhvatnim ovlašćenjima predsednika je negde između prethodno opisanih. Većina ispitanika (preko 60%) ne bi prihvatilo takav sistem. Dakle, javno mnjenje Srbije generalno ne prihvata nedemokratske forme vladavine, mada je očigledno i postojanje pozitivnog raspoloženja prema takvim alternativama. Posebno se to odnosi na jednopartijski sistem. To je najverovatnije delom

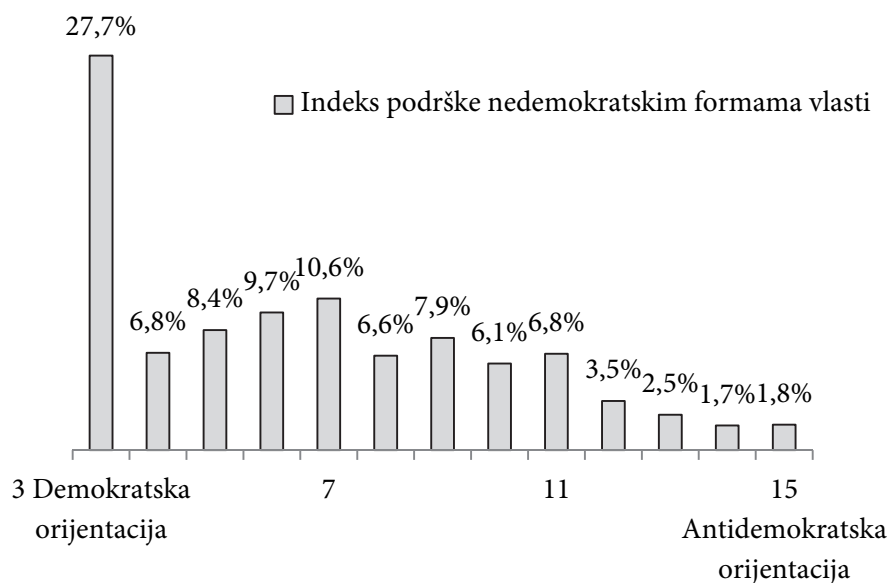
posledica i nostalgičnog osećanja prema bivšem socijalističkom sistemu, koji se često predstavlja kao period mira, sigurnosti i prosperiteta.

Grafikon 6 Distribucija stavova prema nedemokratskim formama vladavine

Tri predstavljenih pitanja o nedemokratskim formama vladavine su međusobno u pozitivnoj korelaciji (sva tri koeficijenta su iznad .42). Zbog toga smo pristupili kreiranju kompozitne mere „antidemokratske orijentacije“, koja bi bila bazirana na sumiranim skorovima sa tri opisana pitanja. Na taj način se dobija varijabla sa širim opsegom i varijabilnošću, koja se može smatrati kao kvazi-kontinuirana varijabla i zato pogodnija za predstojeću analizu.

Distribucija te kompozitne varijable je prikazana na Grafikonu 7. Varijabla je tako konstruisana da viši skor označava izraženiju antidemokratsku orijentaciju.

Grafikon 7 Distribucija kompozitnog indeksa podrške nedemokratskim formama vladavine

Relativna većina ispitanika (oko 28%) je skoncentrisana u najniži stepen antidemokratske orijentacije. Ta kategorija označava ispitanike koji su izrazili potpuno neprihvatanje sva tri nedemokratska sistema. Sa druge strane, vrlo je mali broj ispitanika koji bi potpuno prihvatili sva tri nedemokratska sistema (tek oko 2%). Ipak, jasno je da među građanima Srbije postoji realan potencijal podrške sistemima alternativnim liberalnoj demokratiji. Istraživanja o razlici između načelnog prihvatanja demokratije i netolerancije prema specifičnim grupama govore o tome (Todosijević, 2008). Naredna analiza treba da pokaže da li se deo motivacije za te stavove može pripisati nezadovoljstvu funkcionisanjem demokratskih institucija.

Uticaj negativnih stavova prema demokratskim institucijama na prihvatanje nedemokratskih formi vladavine

Prediktivni model podrške antidemokratskim sistemima vlasti prikazan je u Tabeli 1. Statistička analiza pokazuje da su stavovi prema funkcionisanju demokratskih institucija značajni prediktori antidemokratske orijentacije, ali da

je ta veza prilično slaba. Prikazani model objašnjava tek oko 6% varijanse antidemokratske orijentacije. Prvi zaključak je, dakle, da nezadovoljstvo funkcionisanjem demokratskih institucija predstavlja samo (mali) deo faktora koji utiču na prihvatanje nedemokratskih režima.

Od pojedinačnih asocijacija, pokazalo se da nekoliko varijabli nisu značajni prediktori. Negativna evaluacija izbornog sistema kao ni skepticizam prema reprezentativnoj funkciji izbora nisu značajni prediktori antidemokratske orijentacije.

Pitanje o izborima kao instrumentu nagrađivanja i kažnjavanja je značajan prediktor zavisne varijable. To pitanje je u analizu uneto kao kategorijalno, da bi se video efekat pojedinačnih kategorija odgovora. Pokazalo se da je samo potpuno slaganje sa tim iskazom povezano sa različitim nivoom antidemokratske orijentacije, i to sa *nižim* nivoom. Dakle, samo ispitanici koji su potpuno uvereni u instrumentalnu funkciju izbora pokazuju izraženije odbijanje nedemokratskih režima. Ovaj nalaz je u skladu sa polaznom hipotezom – sumnja u efikasnost izbora kao instrumenta nagrađivanja i kažnjavanja je praćena višim stepenom antidemokratske orijentacije. Treba samo napomenuti da je ova asocijacija slabijeg intenziteta, i da je vidljiva samo kod ispitanika koji su potpuno uvereni u tu funkciju izbora.

Percepcija ideoloških razlika među političkim partijama je takođe značajan prediktor. Smer te asocijacije je, međutim, neočekivan. Ispitanici koji zapažaju velike razlike među političkim partijama ostvarili su viši skor na indeksu antidemokratske orijentacije nego ispitanici koji vide te razlike kao „male“. Prema hipotezi o populističkom mehanizmu, očekuje se da će oni koji ne vide razlike među političkim partijama biti skeptičniji prema takvom demokratskom sistemu i stoga spremniji da prihvate nedemokratske alternative.

Stav prema reprezentativnoj funkciji narodnih poslanika je takođe značajan prediktor. Ovde ispitanici koji su odgovorili da Poslanici zastupaju „Prvenstveno partije“ imaju niži prosečni skor od svih drugih ispitanika – onih koji misle da Poslanici zastupaju glasače, podjednako glasače i partije, kao i onih koji smatraju da zastupaju samo svoje interese. Ovo je takođe neočekivani rezultat. Očekivalo se da će ispitanici koji smatraju da Poslanici vode računa samo o svojim interesima biti skloniji nedemokratskim alternativama. Dobijeni rezultat, da je viđenje da Poslanici zastupaju prvenstveno partije povezano sa nižim skorovima na indeksu antidemokratske orijentacije, ipak ne protivreči polaznoj hipotezi. Normativna teorija nam ukazuje da je poželjno da poslanici zastupaju ideologiju svoje partije. S druge strane, moguće je i da ispitanici sa

skeptičnim stavom prema srpskim političkim partijama zapravo zasnivaju taj stav na svojoj izraženijoj demokratskoj orijentaciji. U tom slučaju, ispitanici posvećeniji demokratskim normama bi mogli opažati poslanike samo kao partijske funkcionere.

Tabela 1: Prediktivni model podrške antidemokratskim sistemima vlasti

	Koef.	St. greška	t	P>t
<i>Način izbora predstavnika u Narodnoj skupštini je...</i>	0.15	0.14	1.04	0.301
<i>Izbori su dobar način da se vlade kazne i nagrade..</i>				
1. Potpuno se slažem (referentna kategorija)				
2. Donekle se slažem	0.90	0.23	3.99	0.000
3. Slažem se i ne slažem	1.12	0.28	3.97	0.000
4. Donekle se ne slažem	0.48	0.50	0.97	0.332
5. Uopšte se ne slažem	0.73	0.36	2.03	0.042
<i>Izbori garantuju da će poslanici zastupati mišljenja birača</i>	-0.15	0.14	-1.06	0.291
<i>Razlike između političkih partija</i>				
1. Velike razlike (referentna kategorija)				
2. Male razlike	-0.57	0.20	-2.86	0.004
3. Uopšte nije bilo razlika	-0.11	0.31	-0.35	0.724
<i>Narodni poslanici zastupaju prvenstveno...</i>				
1. Prvenstveno partije (referentna kategorija)				
2. Prvenstveno glasače	1.75	0.48	3.64	0.000
3. Podjednako i jedne i druge	0.86	0.31	2.76	0.006
4. Zastupaju samo svoje interese	1.01	0.22	4.62	0.000
Konstanta	5.82	0.46	12.52	0.000

$F(11, 1207) = 6.42; p < .0001$

$R^2 = .06$

Beleška: Tabela prikazuje rezultate linearne multiple regresije. Zavisna varijabla: Indeks antidemokratske orijentacije.

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Ova je analiza pošla od hipoteze o „populističkom mehanizmu“, prema kojoj nezadovoljstvo funkcionisanjem demokratskih institucija predstavlja pogodno tle za prihvatanje nedemokratskih formi vladavine. Arditi [Arditi 2005], na primer, govori o populizmu kao simptomu problematičnog funkcionisanja demokratije. Taj mehanizam je, manje ili više eksplicitno, prisutan kod mnogo autora koji se bave populizmom. Postojanje tog mehanizma bi tako trebalo da ukaže na to da populizam predstavlja ozbiljnu pretnju demokratskom uređenju [npr. Mounk 2014].

Ipak, pojedini autori smatraju da populizam ne mora uvek da bude pretnja demokratiji, nego i korektiv – kada politička elita zanemari svoju predstavničku funkciju, te javnost oseti da nema uticaja na formiranje javnih politika [vidi na pr. Arditi 2005; Kaltwasser 2012; Mudde & Kaltwasser 2012]. Iako se za „populistički zaokret“ često krivi volatilitet javnog mnjenja, iznenađujuće je malo istraživanja koja se bave direktnom proverom povezanosti negativne evaluacije funkcionisanja demokratskog sistema i podrške nedemokratskim alternativama. Cilj ovog rada je bio da se taj nedostatak ublaži tako što će se ta hipoteza proveriti uz pomoć analize relevantnih političkih stavova u Srbiji.

Rezultati su pokazali da javno mnjenje u Srbiji generalno pozitivno ocenjuje načelno funkcionisanje izbornog sistema. Međutim, taj stav je sve kritičniji što se više radi o konkretnom manifestovanju funkcije reprezentacije u našem političkom sistemu. Na primer, tek oko 2% ispitanika smatra da narodni poslanici veoma dobro zastupaju stavove glasača. Prema tezi o populističkom mehanizmu, takvi stavovi treba da se preliju u podršku nedemokratskim alternativama.

Prostora za takav transfer ima u stavovima naših ispitanika. Iako relativna većina ispitanika izrazito odbija nedemokratske režime, znatan broj ispitanika je spreman da u određenoj meri prihvati takve alternative. Međutim, rezultati generalno ukazuju da, barem prema podacima iz Srbije nakon izbora 2012. godine, populistički mehanizam ne funkcioniše prema očekivanjima. Na primer, ispitanici koji smatraju da poslanici dobro zastupaju stavove glasača u istom stepenu (ne) prihvataju nedemokratske alternative kao i oni ispitanici koji su kritični prema reprezentativnoj funkciji poslanika.

Ipak, pojedine varijable evaluacije demokratskog funkcionisanja jesu statistički povezane sa antidemokratskom orijentacijom. Najnedvosmislenija

podrška postojanju „populističkog mehanizma“ zabeležena je u slučaju varijable koja se odnosi na viđenje izbora kao efikasnog mehanizma za nagrađivanje ili kažnjavanje vlade. Ispitanici koji vide sistem kao demokratski u ovom pogledu, takođe pokazuju i relativno viši stepen demokratske orijentacije.

Interpretacija druge dve statistički značajne asocijacije manje je nedvosmislena. Nasuprot očekivanjima, i nasuprot normativnom modelu odgovorne ideološki profilisane partije, ispitanici koji smatraju da su razlike među političkim partijama male – pokazuju relativno viši stepen demokratske orijentacije u poređenju sa ispitanicima koji vide velike razlike među političkim partijama. Percepcija malih ili nepostojećih razlika implicira besmislenost čina glasanja, i tako podstiče izbornu apstinenciju i, očekivalo bi se, izraženiju sklonost nedemokratskim alternativama. Ali naši podaci ne daju podršku takvom tumačenju. Moguće objašnjenje dobijenih rezultata jeste da je samo pitanje ambivalentno, ili barem da ga naši ispitanici tako doživljavaju. Percepcija velikih ideoloških razlika može da ukazuje i na mišljenje da pojedine partije zastupaju ekstremističke i neprihvatljive ideologije, što bi onda predstavljalo motivaciju za nešto pozitivniji stav prema nedemokratskim alternativama. Ako smatramo da pojedine partije zastupaju tako ekstremna stanovišta da ugrožavaju fundamentalne osnove zajednice, moguće je da u takvim okolnostima nedemokratske alternative deluju kao poželjne alternative. Recimo, izraženi rast nejednakosti može da utiče na pojedine ispitanike tako da vide nekadašnji jednopartijski sistem, koji jeste bio egalitarniji, u pozitivnijem svetlu. Buduća istraživanja trebalo bi da daju pouzdaniji odgovor na ove spekulacije. U svakom slučaju, potrebno je i više pažnje posvetiti preciznijem merenju stavova prema demokratskim institucijama u specifičnim kontekstima, da bi se izbegle ovakve nejasnoće.

Slične nejasnoće prate i opserviranu povezanost stava prema reprezentativnoj funkciji narodnih poslanika s podrškom nedemokratskim alternativama. Najniži prosečni skor na indeksu antidemokratske orijentacije zabeležen je kod ispitanika koji su odgovorili da Poslanici zastupaju “Prvenstveno partije”. Polazna hipoteza implicira da će ispitanici koji smatraju da Poslanici vode računa samo o svojim interesima biti skloniji nedemokratskim alternativama. Dakle, iako je utvrđena statistički značajna asocijacija, ona nije sasvim u skladu s teorijskim očekivanjima. Jedno moguće tumačenje polazi od normativne teze da je poželjno da poslanici zastupaju ideologiju svoje partije. U protivnom, glasači nemaju načina da racionalno glasaju ako poslanici nisu ograničeni u svom ponašanju ideologijom svoje

partije. To tumačenje, međutim, ne objašnjava zašto su antidemokratski skorovi ispitanika koji smatraju da poslanici zastupaju glasače, ili podjednako glasače i partije, relativno viši. Ti stavovi su još u većem skladu s normativnom demokratskom teorijom, tako da bi trebalo da budu praćeni izraženijom demokratskom orijentacijom.

Alternativno tumačenje je da ispitanici sa skeptičnim stavom prema srpskim političkim partijama zapravo baziraju taj stav na svojoj izraženijoj demokratskoj orijentaciji. U tom slučaju, ispitanici posvećeniji demokratskim normama bi mogli opažati poslanike samo kao partijske funkcionere. U skladu s time, ispitanici koji smatraju da poslanici zastupaju svoje glasače bi mogli biti manje demokratski orijentisani jer smatraju da je ovakav nesavršeni sistem ipak dovoljno dobar. A takođe je moguće da konkretni istorijski period ima svog uticaja. Na tadašnjim izborima je pobedila opcija čiji glasači prema ranijim istraživanjima imaju manje pozitivan stav prema demokratiji. Dakle, ti glasači u tom periodu bi pokazivali izraženije uverenje u reprezentativnost poslanika, pri čemu bi druga pitanja ukazivala na njihovu trajniju manje demokratsku orijentaciju. U svakom slučaju, dodatne analize i istraživanja su potrebni kako bi se proverile ovde iznesene spekulacije. Ono što je bitno je da ponuđena alternativna tumačenja svakako ne pružaju podršku postojanju „populističkog mehanizma“, iako čine opisane asocijacije razumljivijima.

U celini gledano, prikazani rezultati pružaju vrlo blagu podršku postojanju „populističkog mehanizma“. Utvrđene statističke asocijacije ne samo da su slabog intenziteta, nego i njihovo tumačenje ne ide u prilog polaznoj hipotezi. Buduća istraživanja bi trebalo da obrate pažnju na nekoliko stvari. Prvo, potrebno je primeniti preciznije, manje višesmislene mere nepoverenja u demokratske institucije. Iako su ovde primenjene mere standardne operacionalizacije koje se sreću u raznim komparativnim istraživanjima javnog mnjenja, jasno je da u specifičnim kontekstima njihovo tumačenje može biti višesmisleno. Drugo, dalja istraživanja bi trebalo da posvete pažnju alternativnoj hipotezi – da nepoverenje i nezadovoljstvo demokratskim institucijama može da vodi većim zahtevima u pogledu kvaliteta funkcionisanja demokratskih institucija. Tada bi se i populizam mogao tumačiti kao korektiv demokratiji, a ne samo kao pretnja.

LITERATURA

- Akkerman, A., Mudde, C., & Zaslove, A. (2013). How populist are the people? Measuring populist attitudes in voters. *Comparative Political Studies*, 47(9), 1324–1353.
- Arditi, Benjamin. (2005). Populism as an Internal Periphery of Democratic Politics. In *Populism and the Mirror of Democracy*, ed. Francisco Panizza. London: Verso. 72–99.
- Fennema, M. (2005). Populist Parties of the Radical Right. In: J. Rydgren (Ed.), *Movements of Exclusion: Radical Right-Wing Populism in the Western World* (pp. 1–24). New York: Nova Science Publishers.
- Kaltwasser, C. R. (2012). The ambivalence of populism: threat and corrective for democracy. *Democratization*, 19(2), 184–208.
- Mounk, Y. (2014). Pitchfork Politics: the Populist Threat to Liberal Democracy. *Foreign Affairs*, 93, 27.
- Mudde, C. (2004). The populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541–563.
- Mudde, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe* (Vol. 22, No. 8). Cambridge: Cambridge University Press.
- Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (Eds.). (2012). *Populism in Europe and the Americas: Threat or corrective for democracy?*. Cambridge University Press.
- Painter, A. (2013). Democratic stress, the populist signal and extremist threat. *Policy Network*, 56.
- Pauwels, T. (2010). Explaining the Success of Neo-liberal Populist Parties: The Case of Lijst Dedecker in Belgium. *Political Studies*, 58(5), 1009–1029.
- Rooduijn, M., & Pauwels, T. (2011). Measuring populism: Comparing two methods of content analysis. *West European Politics*, 34(6), 1272–1283.
- Stanley, B. (2008). The thin ideology of populism. *Journal of Political Ideologies*, 13(1), 95–110.
- Todosijević, B. (2008). Između opšteg i konkretnog: Politička tolerancija i načelno prihvatanje demokratije u Srbiji i Evropi. *Sociologija*, Vol. 50, 3, pp. 267–292.
- Todosijević, B. (2015). The elusive substance of populism: Structure of populist ideology in the Netherlands. *Teme*, Vol. 39, No. 9, pp. 1121–1146.
- Weyland, K. (2013). The threat from the populist left. *Journal of Democracy*, 24(3), 18–32.

DISTRUST IN DEMOCRATIC INSTITUTIONS AND SUPPORT FOR
UNDEMOCRATIC MODES OF GOVERNMENT: THE POPULIST
MECHANISM

BOJAN TODOSIJEVIĆ

Institute of Social Sciences, Belgrade

Center for Political Studies and Public Opinion Research

ZORAN PAVLOVIĆ

Faculty of Philosophy, Belgrade

SUMMARY

One of frequently mentioned characteristics of populist orientation is distrust in democratic institutions, dissatisfaction with the representativeness of elected political representatives, and generally the negative attitude towards the political elite. The association of this orientation with the potential support for undemocratic forms of government is insufficiently researched problem. This is an important issue since it is often emphasized that populism represents a threat to democracy exactly because it facilitates the development of undemocratic regimes. The aim of this paper is to empirically examine the existence of such an association. The analysis is based on a public opinion survey, conducted in Serbia after the 2012 parliamentary and presidential elections. The negative evaluation of the functioning of the political system is operationalized via a set of variables that refer to the attitude towards functioning of electoral system, evaluation of the representative function of elections, and the attitude towards the representation by the National Assembly members. The analysis examines the distribution of these variables, and their relationships with the variables measuring the support for undemocratic forms of government. The results show that democracy enjoys a broad support among the Serbian population, but also that the public is critical concerning the representativeness of the political system and political elites. The association between the lack of trust in democratic institutions and the support for undemocratic forms of government, often emphasized in the literature, received a very weak support.

KEY WORDS: democracy, populism, representation, public opinion, Serbia